

חסידות על פרשת השבוע פרשת תולדות/ הרב נחמיה רענן

משמעות סיפור הבארות

בפרשתנו מסופר על כך חפירת בארות מים על ידי יצחק, אותן בארות שחפר אביו:
וַיֵּשֶׁב יִצְחָק וַיַּחְפֹּר אֶת בְּאֵרֵת הַמַּיִם אֲשֶׁר חָפְרוּ בְיַמֵּי אַבְרָהָם אָבִיו וַיִּסְתְּמוּם פְּלִשְׁתִּים אַחֲרֵי מוֹת אַבְרָהָם
וַיִּקְרָא לָהֶן שְׁמוֹת כְּשֵׁמֶת אֲשֶׁר קָרָא לָהֶן אָבִיו.
(בראשית, כ"ו, יח).

בשיעור שלפנינו נביא מדבריהם של כמה פרשנים על משמעות הסיפור.

א. פירוש הרמב"ן לסיפור הבארות

הרמב"ן (שם, פסוק כ) מתקשה בהקשר לסיפור זה בשתי נקודות. ראשית, מה התועלת בסיפור הבארות? סיפורי האבות נועדו להורות לנו את דרך הישר, וקשה להבין איזה מסר מעבירה התורה דרך סיפור הבארות. שנית, סיפור הבארות איננו מחמיא במיוחד ליצחק אבינו שמשחזר את מעשי אביו - לא די בכך שהוא חוזר וחופר את אותן בארות, אלא הוא גם קורא להן כשמות שקרא להן אביו. בתשובתו מציע הרמב"ן שהמסר של הפרשייה הוא הודעת העתיד: שלוש הבארות רומזות לשלושת בתי המקדש. בית המקדש הראשון רמוז בבאר הראשונה, שנקראה "עשק" (שם, כ"ו, כ), כיוון שבתקופת בית ראשון עם ישראל לא זכה לשלווה. בית שני רמוז בבאר השנייה, "שטנה" (שם, כא) כיוון שבתקופת בית שני מערכות היחסים עם העמים השכנים היו קשות עוד יותר מתקופת בית ראשון. הבית השלישי רמוז בבאר השלישית, "רחובות" (שם, כב) שבתקופתו ה' ירחיב את גבולנו ולא יהיו עימותים עם הגויים, שהרי "כל העמים יעבדוהו שכם אחד" (יחזקאל, מ"א ז).

ב. פירוש הזוהר לסיפור הבארות

בזוהר הקדוש מובא הסבר אחר למשמעות סיפור הבארות:

אברהם כרי ליה להאי בירא בגין דאיהו אוליף לכל בני עלמא דיפלחון לקב"ה. וכיון דכרי ליה, אפיק מיין נבעין דלא פסקין לעלמין. וכיון דמית אברהם מה כתיב "וכל הבארות אשר חפרו עבדי אביר" וגו' בארת כתיב, וחד הוה, דכתיב "באר שבע", וקרין בארות, משמע דסגיאין הוו. בגין דהאי בירא מתחזי לון לאבהן בכל דוכתא דהוו אזלין, הוה מתחזי לון סגיאין וכבירין. כיון דמלוה פלשתים עפרא, רזא דאהדרו בני עלמא לע"ז, והוה עלמא שמם דלית דידיע ליה לקב"ה. כיון דאתא יצחק מה כתיב "וישב יצחק ויחפור את בארות המים אשר חפרו בימי אברהם אביר", מאי "וישב" אלא דאתיב עלמא לתיקוניה, ואוליף לון לבני עלמא דידיעין ליה לקב"ה. הה"ד "ויהי אחרי מות אברהם ויברך אלקים את יצחק בנו".
(זוהר, חלק ג', דף שב, ב).

תרגום חופשי:

אברהם כרה לאותה הבאר בכך שהוא לימד את בני העולם שיעבדו את ה'. כיון שכרה אותה, הוציא מים נובעים שלא יפסקו לעולמים. כאשר מת אברהם מה נאמר "וכל הבארות אשר חפרו עבדי אביר" (בראשית, כ"ו, טו) וגו' בארת כתיב [לשון יחיד], ואחד היה, שנאמר "באר שבע", וקרי "בארות", משמע שרבים היו. מפני שאותו הבאר נראה לאבותינו בכל מקום שהיו הולכים, והיה נראה להם כבארות רבים ועצומים. עד שמלאוה פלשתים עפר, וסוד הדבר שחזרו בני העולם לעבודה זרה, היה העולם שמם שלא היה מי שהכיר את הקב"ה. כאשר הגיע יצחק מה כתוב "וישב יצחק ויחפור את בארות המים אשר חפרו בימי אברהם אביר" (כ"ו, יח), מה כוונת המילה "וישב", שהשיב את העולם לתיקונו, ולימד את בני העולם אמונה בבורא. ועל זה נאמר "ויהי אחרי מות אברהם ויברך אלקים את יצחק בנו" (כ"ה, יא).

הזוהר מתייחס לסיפור הבארות כמשל לדרכם של האבות בהפצת האמונה בבורא עולם, ובנמשל המים הם מי הדעת והאמונה. אברהם אבינו כרה את הבאר והשקה את כל בני העולם ממעין האמונה. לאחר מות אברהם אבינו חזר העולם לבערות ולע"ז, עד שבא יצחק וחפר שוב את הבאר, דהיינו הוא חזר והפיץ את אמונת הייחוד בין באי עולם.

ג. פירוש הבעש"ט לסיפור הבארות

הבעש"ט הולך בעקבות פירוש הזוהר ומוסיף עליו נופך משלו:

"וכל הבארות אשר חפרו עבדי אביר" (כ"ו, טו) וגו', זה סוד כל הבארות שחפרו האבות למצוא מים שהוא התורה בבחינות עפר, היינו במדרגות הפתוחות. וכמו שאמר הבעל שם טוב זללה"ה נשמתו בגנזי מרומים על הפסוק "וכל הבארות אשר חפרו עבדי אביר" אברהם אביו סתמום פלשתים וימלאום עפר", שהוא כמו שכתבתי, שכל אחד מן האבות עשה התגלות התורה מיסוד העפר ומדרגות התחתונים, על ידי תיקון מדתו של כל אחד ואחד, למצוא שם מים, בחינת באר מים חיים, שלא יכסה מכסה יסוד העפר על המים. ואחר הסתלקות אברהם נסתמו ההתגלות ההם, על ידי יסוד העפר, ששב לכסות על בחינת המים, והסתימה היתה על ידי פלשתים שהם הקליפות שחזרו וגברו. ויצחק שב וחפרן, כמו שכתוב "וישב יצחק ויחפור את בארות המים אשר חפרו" (כ"ו, יח) וגו', כי זה הוא גם כן התגלות התורה שבמעשים דאברהם ויצחק, ששם גניזת התורה גם היום, מה שתקנו ועשו התורה ההוא שבפרטות. וכל זה היה לדורות הבאים לתקנם, שאלולא האבות לא היה אפשר להשיג שום השגה ולהתקרב להשם יתברך וכו':
(בעל שם טוב על התורה, פרשת תולדות, אות ו', מובא בספר "מאור עיניים" בשם הבעש"ט).

הבעש"ט מרחיב בהסבר המשל של חפירת הבארות. מטרת חפירת הבאר היא למצוא מים בתוך העפר, ובנמשל העפר הוא המציאות החומרית, והמים הם התורה. תכלית עבודת השם של האבות הייתה לחשוף

ולגלות את מציאות ה' בתוך העולם החומרי. לאברהם אבינו הייתה דרך משלו למצוא את החיות האלוהיות בעולם. אחרי מות אברהם אבינו סתמו פלשתים את הבאר, ומשמעות הדבר היא שאחרי מות אברהם אבינו הקליפות החומריות חזרו והסתירו שוב את מי הדעת. יצחק אבינו, על פי דרכו, חזר וגילה את אור ה' הגנוז בעולם החומר, וזו משמעות חפירת הבארות וקריאת שמן כבתחילה. בסוף דבריו אומר הבעש"ט שבזכות הבארות שחפרו האבות, שהן הדרכים והמסילות שהם פרצו בעבודת השם, אנו יכולים להתקרב להשם יתברך גם בדורנו.

הפרשנות של הרמב"ן, הזוהר והבעש"ט לפרשיית הבארות נותנת מענה בעיקר לשאלה הראשונה ששאל הרמב"ן - מה משמעות הסיפור. אולם, שלושת הפירושים הללו אינם מתמודדים באופן ישיר עם השאלה השנייה שהציב הרמב"ן: מדוע יצחק אבינו חופר את הבארות של אביו ולא מגלה בארות חדשים.

ד. פירושו של ר' שמחה בונם לסיפור הבארות

שאלה זו מקבלת מענה בתורה של ר' שמחה בונם מפשיסחא:

"וכל הבארות אשר חפרו עבדי אביו בימי אברהם אביו סיתמום פלשתים וימלאום עפר" (כ"ו, טו). נראה פירושו, דהנה כל דרך שעושים להשם צריך להיות בו חיות פנימי, ואם אין בו חיות פנימי אינו עולה למעלה. והנה הפלשתים רצו ללכת גם כן בדרכי אברהם אבינו עליו השלום והיו עושים כמו שהיה אברהם אבינו עושה, רק שלא היה בו חיות פנימי, וזה היה סתימת הדרך והבן. ויצחק אבינו רצה לחפור הבאר הזו אף שהיה לו דרכים להשם מצד עצמו, אף על פי כן לא נמנע מלחפור באר אביו, כמו שכתוב. ואחר כך חפר הוא עצמו בארות.

דהנה כל איש הישראלי הניגש לעבודת השם ברוך הוא, צריך שיחפור בעצמותו באר אשר על ידה יוכל להתדבק בבוראו יתברך ויתעלה. ומתחילה הבאר הזה אינו בשלימות מצד עצמו כי עדיין מעורב בטוב וברע מצד עצמו, וזה נקרא "עשק כי התעשקו עמו" (כ"ו, כ). ואחר כך כשהולך מזה המדריגה שאין לו מניעה מצד עצמו, אזי הוא במדריגת "שטנה" (שם, כא). שהשטן עומד לנגדו ומבלבלו. ואחר כך בא למדריגה רחבה, ונקרא "רחובות" (שם, כב). כמאמר הכתוב (משלי, ט"ז, ז) "ברצות ה' דרכי איש, וזה גם אויביו ישלים אתו", וזה סוד הבארות. (קול שמחה, פרשת תולדות, אות ז).

בדומה לזוהר, מפרש ר' שמחה בונם שסיפור חפירת הבארות מהווה משל לחיפוש הדרך בעבודת השם. מציאת בארות המים על ידי אברהם אבינו מהווה משל לדרכים שהוא חידש בעבודת השם. סתימת הבארות על ידי פלשתים מסמלת שאותן דרכים התיישנו, ואבדו את הלהט שהיה בהן בתחילה. בתקופה הראשונה של כל דרך או תנועה רוחנית חדשה, יש הרבה התלהבות ולהט; הפריצה והחידוש מסעירים את הלבבות ומציתים את הדמיון. מטבע הדברים, בדור הבא החידוש הופך להיות מושכל ראשון, ואש ההתלהבות הולכת ודועכת. אברהם אבינו סלל דרך בעבודת השם והלך בה בחיות והתלהבות. הפלשתים הצליחו לחקות את דרכו של אברהם אבינו, אבל לא יכלו לשחזר את הלהט והחיות, ובכך הם סתמו את הדרך בעפר. זאת, עד שבא יצחק אבינו וחפר שוב את הבארות, דהיינו הוא חשף מחדש את החיות שבדרכו של אביו. ר' שמחה מדגיש שיצחק אבינו חפר גם בארות חדשות, שהן הדרכים המיוחדות לו בעבודת השם על פי אופיו ותכונותיו; אבל מלבד חידוש הדרכים המיוחדות לו, הוא דאג לחשוף מחדש את האור שדהה בדרכו של אברהם אביו. הפירוש שמציע ר' שמחה נותן מענה לשאלת הרמב"ן השנייה: אמנם יצחק אבינו חפר בארות שכבר נחפרו על ידי אביו, אבל החפירה מחדש איננה שחזור, אלא החייאת הדרך שאיבדה את חיותה.

את פירושו לסיפור הבארות הופך ר' שמחה בהמשך התורה להנחיה מעשית בעבודת השם: כל אחד צריך לחפור באר בעצמו, כלומר למצוא את הדרך המתאימה לו. כמו בסיפור הבארות, תהליך מציאת הדרך אינו קל. צריך לעבור את האכזבה של עשק ואת הכישלון של שטנה ורק בסוף זוכים לרחובות ולמציאת הדרך שבאמת מתאימה לאדם. ככל הנראה, ר' שמחה לא מצפה מכל יהודי שיפרוץ דרך חדשה; כוונתו היא שגם מי שבוחר ללכת בדרך קיימת, אמור לחפור אותה מחדש כיצחק אבינו, כדי שיוכל ללכת בה מתוך הזדהות אישית וחיות.

ניסוח נחמד ומשעשע לעקרונות שהוזכרו מובא בסיפור הבא בשם הסבא משפולי:

בספר "בן יברך ישראל" (מאת הרה"צ מוה"ר לוי מאנזאן שליט"א מאוזערנע נכד הרה"צ הקדוש וכו' מרן ישראל מרוז"ין זצוקלה"ה) מביא, שאברך אחד שאל את הסבא קדישא משפולי איזו דרך ישכן אור בעבודת הש"ת. אם ע"י אכילה ושתייה והרחבת הדעת מדברים הגשמיים, או ע"י תעניתים וסיגופים של גלגול שלג וכדומה. השיב לו הסבא קדישא. בכך לא יהיה לך לא העוה"ז ולא העוה"ב. על זה התחיל האברך לבכות במר נפש ואמר. רבנו הקדוש אל תדחוני בשתי ידיים קרבוני לעבודת הש"ת. אז השיבו הסבא קדישא בזה הלשון. שמע נא דברי. הנה כאשר ברא הקב"ה את עולמו ברא את היצה"ר, ושאל אותו למה בראתני. כי בהדורות הראשונים מן אדם ועד נח וכן מנח ועד אברהם לא היתה לו ליצה"ר שום עבודה קשה. כי המה מעצמם עשו כל רע. השיב לו הקב"ה המתן עד שיבוא אברהם ועמו תהיה לך עבודה להחטיאו. והיה היצה"ר עומד ומצפה עד שבא אברהם אבינו ע"ה. וידוע שאברהם ושרה היו בבחינת מדת החסד והיו מכניסי אורחים. ויבא אליהם היצה"ר בדמות הלך. כאשר ראו אות הכניסו אותו תיכף להבית והאכילו אותו והשקוהו עד אשר לא היה לו פתחון פה לפתותם לעבירה והלך לו. וישחק הקב"ה עליו ויאמר לו "מען קויפט דין איבער מיט א גיטען אנבייסען! [קונים אותך בסעודה טובה]. ויען היצה"ר אל לבו שלא להתפתות מאכילה ושתייה. ושאל לקב"ה למה בראתני והשיב לו המתן עד שיבוא יצחק ועמו תשחק. כאשר בא יצחק אבינו ע"ה שהיה בבחינת מדת הגבורה, בא אליו יצה"ר בדמות אורח והתחיל לפתותו

לעבירה. אז לקחו יצחק ורבקה מקלות ויכו אות מכות גדולות. עד כי ברח היצה"ר מהם אל נפשו וילך לו. שוב שחק הקב"ה עליו ויאמר לו "דו האסט גאר מורא פאר א קלאפ!" [אתה ממש מפחד ממכה] וישאל עוד היצה"ר להקב"ה למה בראתני. ויאמר לו המתן עד שיבוא יעקב ועמו תלחם. כאשר בא יעקב אבינו ע"ה חגר היצה"ר את מתניו להלחם אתו בעז. וידע בנפשו להיות נזהר שלא יתפתה עוד מאכילה ושתייה וגם שלא יפחד מן הכאות. וכאשר יעקב אבינו היה בבחינת איש תם יושב אהלים, בכך כאשר היצה"ר בא אליו להתחיל להטעים לו טעם עבירה, היה יעקב מדבק את נפשו בתמימות לבורא עולם, ועשה עצמו שאינו שומע כלום לכל הבליו, ואינו מבין כלל את לשון פיתויו. עד שראה היצה"ר שלא יוכל לנצחו כמו שכתוב "וישר אל מלאך ויוכל לו". ולזאת תדע שהעיקר הגדול בעבודה הוא כמו שכתוב "אם לא תדעי לך היפה בנשים צאי לך בעקבי הצאן" (שיר השירים, א', ח) וגו'. כי צדיקי הדור נקראים משכנות הרועים וכל צדיק בדורו עושה לו דרך סלולה חדשה לעבודת השם יתברך כי הדרך שהיה בדור שלפניו כבר נודע לו ליצה"ר ויש לו עצות לזה. ואם תעשה היום מה שעשו בדור שלפניך לא עשית כלום. עד כאן. (תפארת מהרא"ל, עמוד 109).

יהי רצון שנזכה ללכת בדרכי ישרים לא מתוך הרגל ומצוות אנשים מלומדה, אלא מתוך חיות והזדהות.